

*Амельченко Наталія Анатоліївна, кандидат філософських наук,
доцент кафедри політології,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»*

Популізм у контексті кризи класичних ідеологій і виникнення мас-медійних технологій політики.

Популізм у другій половині минулого століття і у сучасному віці набуває нових форм і нової якості поширення. Це пов'язано з двома суттєвими чинниками: по-перше, з кризою модерних ідеологій та їх трансформацією, а по-друге, із виникненням мас-медіа і комунікаційних технологій, що забезпечують всезагальне користування інформацією попри державні, релігійні та інші кордони і забезпечують ущільнення простору і часу політичного життя. Видатні мислителі ХХ століття визнали, що діагноз «кінця ідеології» стосується тільки «кінця класичних ідеологій, а саме: соціалізму, лібералізму і консерватизму», а по суті стосується їхньої кризи і трансформації у інші форми ідеологій. Творець ідеї «кінця ідеології» Д. Белл після 50-років написання роботи «Кінець ідеології» у 2000 р спростував, що свого часу пророкував кінець ідеології, і, навпаки, зауважив, що завжди наголошував на тому, що ідеології є перехідними. Тоді ж, за словами Д. Белла, йшлося про те, що «очевидною буде крах найбільш масштабних, глобальних ідеологій, які могли перевершити релігійні доктрини у спробі пояснити світоустрій»¹. Д. Белл натомість зробив інше відкриття. На сьогодні ідеологічний конфлікт, безумовно присутній, але головне те, що ідеології в силу виснаженості своїх фундаментальних ідей змушені звертатися до релігійних основ. Відтепер ідеологія не є доктриною держави, ідеологія є ідентичністю, яка так само ефективно, як і десятки років тому, мобілізує маси. В якості прикладу Д. Белл згадав панарабізм, націоналізм. Тобто мова іде не про «кінець ідеології», а про такі їх трансформації:

- **Перехід від модерних до постмодерних рухів і ідеологій (П. Козловський У. Бек Ч. Тейлор Дж. Шварцмантел).**

Змінюється мета політичних процесів, діяльності інституцій, соціально-політичних рухів: не влада і тотальна соціальна трансформація а визнання або захист своєї індивідуальної і колективної ідентичності (П.Козловський). Політика визнання Ч. Тейлора та політика кампаній (campaign politics) Р. Рорті, на думку Дж. Шварцмантела, своєю появою похитнули підвалини ідеологічної політики на користь молекулярної політики і ідеології. Політика визнання Ч. Тейлора дуже тісно пов'язана із ідеями мультикультуралізму та політики ідентичності, провідна ідея яких, двома словами, полягає у залученні вимог визнання, цінування та захисту конкретних культур та цінностей спільнот. Не йдеться про трансформацію наявного суспільства, радше про відкриття нових просторів для різних культурних спільнот в межах суспільства, надання їм права самостійно вирішувати справи своїх звичаїв та практик. Подібна форма здійснення політики може називатися «пост-ідеологічною», оскільки вона відмовляється від широких ідеологічних проектів на користь більш вузьких турбот, які стосуються конкретних спільнот людей (етнічних, культурних, сексуальних або регіональних), їх практик разом із цінностями, притаманних цим групам. Це свідчить про своєрідний відхід від ідеології як широких проектів політичної зміни. Молекулярні ідеології менше стурбовані трансформацією суспільства та більше зосереджені на часткових особливих діях чи сприятливих до визнання окремих ідентичностей, чи конкретних кампаній з чітких поодиноких питань чи політик. У. Бек вводить термін «субполітик» у добу суспільства ризику або рефлексивного модерну, які виступають політизацією, наприклад, екологічних або медичних проблем: клонування, розгадка генома або діти із пробірки.

- **Зміна суб'єктів політики і ідеології:** не держава і партії, а громади і рухи виступають суб'єктами політичних процесів.
- **Виснаження утопічної складової модерних ідеологій** (С. Ліпсет, Дж. Шварцмантайл, Ю. Габермас)

Дж. Шварцмантел переконаний, що суспільство, у якому ми живемо, є пост-ідеологічним, оскільки більше не точиться боротьба між проектами кращого, абсолютно відмінного суспільства. За словами Дж. Шварцмантела, ми перейшли до фази, коли ми вимушені жити за принципом тут і зараз, але не орієнтуватися на деяку примарну можливість кращого майбутнього. Ю. Габермас вважає, що сьогодні втрачений утопічний потенціал класичних ідеологій, що не дозволяє мобілізувати маси у рухи.

- **Фрагментація класичних ідеологій у сенсі розподілу ідеологічної політики на три сфери, які не обумовлюють один одну із необхідністю** (Д. Белл, І. Уоллерстайн).

Фрагментація відбивається у тому значенні, що можна бути лібералом в економічній політиці, демократом у формуванні політичного устрою і консерватором у цінностях. На думку І. Уолерстайна, ліберальна ринкова економіка перемогла і перетворилася у «геокультуру сучасності», демократія стала символічним тестом на прогресивність, а чим тоді відрізняються ідеології різних політичних партій – це саме цінностями. Приходить соціалістична партія Іспанії і дозволяє аборти і одностаттєві шлюби, а серед ідеологічного арсеналу народної партії – традиційні цінності, тобто заборона абортів і одностаттєвих шлюбів. Тому ідеологічні розбіжності точаться у сфері цінності на ґрунті консенсусу стосовно ліберальної економіки і демократичної політики.

- **Виникнення ідеології цинізму. Ідеологія - це дії людей за інституціональними правилами навіть при відсутності віри у певні ідеї.**

П. Слотердайк називає цинізм «типовою самоочевидністю нашого століття»². Сучасний цинізм постає в якості того стану свідомості, який настає після наївних ідеологій та Просвітництва. Ряд форм хибної свідомості, який донині вибудовується – неправда, омана, ідеологія просвітництва з боротьби з будь-кою ідеологією і політичним міфом виявилася незавершеною; сучасний менталітет змушує додати четверту складову ряду – феномен цинізму. Говорити про цинізм значить здійснити спробу увійти у стару будівлю критики ідеології з нового входу³. Цинізм – це освічена хибна свідомість. Це модернізована безталанна свідомість, над якою попрацювало Просвітництво небезрезультатно і одночасно марно. Вона засвоїла настанови просвітників, але не втілила того, до чого її закликали, та й не могла втілити. Насичена та вбога водночас свідомість відчуває себе невразливою до атак будь-якої критики ідеологій; її оманливість вже здатна дати відсіч⁴. Для П. Слотердайка кожна ідеологія прагнула ствердитись посередництвом легітимації власного утопічного проекту та марксистським шляхом, або шляхом викриття суперника. Для П. Слотердайка ХІХ ст. – час появи модерних ідеологій збігся із розвитком першої форми сучасного цинічної свідомості, яка об'єднує суворий цинізм засобів із непохитним моралізмом цілей. Сьогодні моралізм цілей щезає. За С. Жижекком, «ідеології – це не те, у що люди вірять, а те, як вони діють». На основі постмарксовської концепції «спотвореної форми» та лаканівського структурного психоаналізу С. Жижек доводить по суті матеріальність ідеологій.

- **Перемога лібералізму як геокультури в якості глобального неолібералізму, насамперед в економіці.**

¹ Цит. За: Shils, E. Letter from Milan. – Encounter 5(5), Nov, 1955. – p. 52

² Слотердайк П. Сфери. Микросфери. Том І. Пузыри. – Санкт-Петербург, Наука. – с. 515

³ Там само. – с. 30

⁴ Слотердайк П. Критика цинического разума. Москва: АСТ, 2009. – с. 30

І. Валлерстайн взагалі піддав сумніву, що модерні ідеології, які склались у XIX ст., колись були взаємовиключними, антагоністичними. Вперше в історії розвитку лібералізму з часів 1848 року, продовжує І. Валлерстайн, він знову був у своїй основі підданий сумніву. І. Валлерстайн був переконаний, що лібералізм як дійсний політичний проект пережив свої кращі дні та помирає в умовах структурної кризи капіталістичної макроекономіки. На думку мислителя, це і могло бути кінцем ідеології. На сьогодні, коли нагальність політичних змін стала очевидною, неминучою, а відтак нормальною, відпала сама собою необхідність в ідеології у якості засобу, яке б дозволило впоратися із наслідками глибокого переконання. Перехідний період, за І. Валлерстайном, який міг би протривати до 50 років, можна охрестити біфуркацією із непередбачуваними наслідками. Проте на момент написання І. Валлерстайном своєї праці «Після лібералізму» говорити про якісь нові світоглядні проекти, ідеології, які будуть, а чи будуть взагалі, було зарано⁵.

Гіпотезу І. Валлерстайна про перемогу лібералізму підхоплює й У. Бек, який стверджує, що місце застарілого ідеологічного ведення війни відтепер посідає глобалізаційний дискурс. Хто прагне володіти розумами, повинен насаджувати постулати неоліберальної глобалізації в ідентичність, самосвідомість людини як вже самостійного підприємця⁶. Фактично решта політичних сил на фоні такого тотального панування неолібералізму, були позбавлені своєї суті. І У. Бек наводить тому три аргументи. По-перше, всесвітньо-економічна програма неолібералізму розвиває зсередини національні особливості та кордони та прискорює реформи, спрямовані на національну відкритість глобальним взаємозалежностям. По-друге, програма економічної глобалізації втілюється у тих сферах, де партії конкурують одна з одною, і спрямована проти пріоритетів національної політики. І насамкінець, по-третє, неолібералізм став транснаціональною ідеологією у тому сенсі, що глобальні інтереси ринку здійснюються у взаємодії національних партій як у локальному, так і у транснаціональному масштабі⁷. Проте, зауважує У. Бек, неолібералізм відмовляється від стратегії великої політики як змісту, який би був здатний надихати та мобілізувати людей, у зв'язку із її утопічністю. Відтак, неолібералізм не володіє такою надихаючою владою, оскільки йдеться, в першу чергу, про технократичну еліту, а не про ідеологію, яка мотивує та активізує маси. Такі умови не сприяють появі нового почуття спільності, солідарності або й нової само ідентифікації⁸.

• **Ідеологічна згода між представниками модерних ідеологій**

Майкл Фріден послідовно виклав основні прорахунки теорії кінця ідеології. М. Фріден аргументовано парирує основним ідеям теорії кінця ідеології. Першочергово Фріден коментує т. з. «логічну помилку» теоретиків. Так, він визнає, що консерватори, ліберали та соціалісти як представники основних модерних ідеологій негласно історично дійшли певної ідеологічної згоди e.g. ідеї соціальної держави із справедливим розподілом соціальних благ, проте це не свідчить на користь занепаду ідеології як явища, а радше про перетин багатьох ідеологічних позицій в одній точці. До прикладу такий перетин можна назвати ідеологією соціальної держави⁹.

Продовжуючи думку І. Валлерстайна про суспільну деідеологізацію, М. Фріден наполягає, що однаково і капіталістичне західне суспільство, і спадкоємці радянського

⁵ Валлерстайн І. После либерализма: Пер. с англ. / Под ред. Б. Ю. Кагарлицкого. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – с. 93

⁶ Бек У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия / Пер. с нем. А. Б. Григорьева, В. Д. Седельника. – М.: Прогресс-Традиция; Издательский дом «Территория будущего», 2007. – с. 92

⁷ Там само. – с. 124

⁸ Там само. – с. 242

⁹ Freedman M. Ideology: A very short Introduction. – OUP Oxford, 2003. – p. 35-38

минулого нині пристали до іншої ідеології – ідеології споживання. Головний суспільний інтерес – заможність, національний – економічна стабільність як основна політична мета, яка має бути втілена засобами змішаної економіки. Другою, на думку М. Фрідена, є помилка історичної періодизації: основоположники теорії про кінець ідеології повністю з аналізу виключили феномен країн Третього світу, які якраз у період появи теорії (50-60ті рр.) пережили новий ідеологічний бум. Йдеться про африканський соціалізм, керовану демократію в Індонезії, панарабізм, які однаково заслуговують теоретичної розробки як нові форми соціополітичної думки. І нарешті, третя, аналітична помилка, так, ідеології можуть перетинатись в окремих питаннях, цілі можуть бути спорідненими, проте технічне питання втілення в життя цих цілей і є основною відмінною рисою ідеологій¹⁰. Відтак і не може бути людини чіткої ідеологічної позиції, є люди із необмеженою кількістю ідей, які здавалось би взаємовиключні та суперечливі, але менше з тим непогано вживаються в ідеологічній свідомості одного конкретно взятого індивіда.

Сучасна форма популізму набуває потужної сили саме через сучасні медіа-комунікації. Медіатизація політики перетворює популізм на найбільш сучасний спосіб обґрунтування і ідеологічного позиціонування політичних партій. Процес медіатизації політики означає по суті перетворення мас-медіа із посередників комунікації між політичними (насамперед, державними діячами і інституціями) і громадянами на чинників створення смислів політичних подій і процесів. Сучасний популізм уже не можна характеризувати у вигляді ідеологічного протистояння еліти і народу (корумпованої, багатой, заангажованої і продажною політичною еліти і народу), як це позиціонується у морфологічному аналізі ідеології М. Фридмана і І. Стенлі), проте еліта і народ набувають мас-медійних плаваючих певних означень, що набувають потужних медіа-образів. У ситуації медіатизації політики популізм за рахунок мас-медійних технологій набуває якості віртуальних політичних дій, бо повідомлення у мас-медіа і соціальних мережах стають заміниками конкретних політичних дій і рішень. Як медіа-реальність стає симулякром політичної реальності, так і медіа-повідомлення про політику стає симулякром (медійною заміною) існуючої політичної реальності. Вихід один – формувати критичне мислення споживачів цієї медійної політичної гіперреальності, і боротися із цинічним розумом інтелектуалів. В українському вимірі президентська виборча кампанія 2019 р. перетворилася на конкуренцію медіа-засобів на засіб впливу на виборців. Це свідчить про те, що медіа-маніпуляції із подачею новин (коли мас-медіа визначають саме значимість політичних новин), перетворення політики на шоу (спектакль), у якому політика подається як особисті стосунки політиків як певний спектакль всупереч класичним назвам політичних партій буде тільки зростати. супереч розуміння політики як способу вирішення конкретних суспільно-значущих проблем.. Але тенденція медіатизації політики і поширення популізму, що відповідає загальним медіа-образам політики і політиків.